

Kirekesztők – Befogadók

Kigyótojás vagy kakukktojás?

Kirekesztők. Antiszemita írások 1881–1992. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta: Karsai László,
 Aura Kiadó, Budapest, 1992.

Nehéz szívvel fogok hozzá e recenzió megírásához, mert kedvelem Karsai Lászlót. Jó humorú, segítőkész embert, korrekt, a tényeket mániákusan tisztelő történészt ismertem meg benne, aki a Vészkorszak (főleg a cigány holocaust) kutatójaként szakmai hírnévre tett szert. S mivel ismerem túlérzékeny természetét is, attól tartok: megsértődik, ha az alábbi sorokat olvassa.

Ez a könyv ugyanis nagy csalódás. Pedig fontos, hézagpótló szerepet tölthetett volna be, hiszen antiszemita szerzők műveiből összeállított kritikai válogatás megjelentetése hazánkban úttörő vállalkozásnak számít. Ráadásul a rendszerváltás óta egyre erőteljesebben jelentkezik a nálunk azelőtt negyven éven át ismeretlen politikai antiszemitizmus, amelynek átgondolt, értő megismertetése és elemzése lényeges feladat.

Ennek teljesítésére azonban ez a mű nem alkalmas. Felületes, koncepciótlan alkotás, amely nem segít hozzá az antiszemitizmus jobb megértéséhez, sőt fokozza az eszmei zűrzavart. Kemény szavakat használok, de éppen Karsai iránti tisztelem miatt nem hallgathatom el, hogy eddigi teljesítményeit ezúttal jócskán alulmúlta¹. Tudom, hogy mennyire szívügyének tekinti a harcot az antiszemitizmus ellen, amely származásunk miatt engem is, őt is létünkben fenyegethet. A „Kirekesztőkkel” azonban csak jó szándékát demonstrálhatja, de céljait nem érheti el.

Karsai méltóságára szólhat, hogy a világon mindenütt alacsony színvonalúak az olyan readerek, amelyekben csak antiszemita szerzők, valamint őket ismertető jegyzetek szerepelnek (Karsai-

nál azonban még ezek is hiányoznak!), az írásokat elemző kommentárok nélkül. Emelkedik a nívó, ha a szerző, illetve a szerkesztő a közölt szövegek sorában antiszemita és antiszemitizmus-ellenes szemelvényeket egyaránt szerepeltet, és ezek mindegyikét külön is górcső alá veszi² (az ilyen könyvek – kellő módszertani segédlettel – tankönyvként is használhatók³). A legkiemelkedőbb munkák vagy egy-egy részletkérdésről írt szakszerű monográfiák⁴, vagy – ha általában az antiszemitizmus történetével foglalkoznak – elmélyült, sokoldalú művek⁵. (Mindkét típusra jellemző, hogy az elemzés terjedelme sokszorosan meghaladja a szöveg közlését.) Ne feledjük azonban, hogy a legtöbb antiszemitizmussal foglalkozó olvasókönyv az USA-ban lát napvilágot, és azoknak fogyasztói főleg az ottani, több milliós zsidó közösségből kerülnek ki. Ők pedig erről a dolgról sokkal több háttérismerettel rendelkeznek, mint az átlagos magyar olvasó. Ezt a témakört nálunk 1989-ig négy évtizedig a szőnyeg alá söpörték, előtte pedig a „meg nem gondolt gondolat” e téren sokkal nagyobb pusztítást végzett, mint az Egyesült Államokban. Aki tehát ma Magyarországon ilyen műírásába fog, jóval nagyobb felelősséget vesz magára, mint amerikai kollégája.

Másutt is sok tehát a rossz reader, amely sokat markol, de keveset fog. Ezért inkább csak arról szólhatok, hogyan képzelek én el egy olyan olvasókönyvet, amely megfelel bizonyos szakmai minimumnak. Mindenekelőtt állást foglal abban, hogyan definiálja az antiszemitizmust, és hogy ezt milyen elméleti megfontolások alapján teszi. Ezután a fogalmat történelmi korok, szociológiai ismérvek és eszmetörténeti trendek alapján dimenziókra bontja jelezve egyúttal, hogy milyen szempontok szerint és mit emel ki, illetve hagy el a szövevényes komplexumból. Az így nyert tipológiák szolgálnak iránytűként ama jegyzetekben, amelyek az egyes szövegek

keletkezésének körülményeit ismertetik, szerzőinek munkásságát értékelik. E rendezőelvnek ismeretében az igényes olvasó eldöntheti, egyetért-e a könyv szemléletével, illetve a benne szereplő szerzők megfelelően reprezentálják-e az antiszemitizmus fontosabb periódusait, irányzatait.

Ehhez mérve e jelen kötetet, a Kirekesztők szerkesztői koncepciójával nem az a bajom, hogy nem értek vele egyet, hanem az, hogy nem értem. Sőt kétlem, hogy egyáltalán van-e koncepciója. Nem tudom, hogy Karsai mit ért antiszemitizmuson, és hogy ezen belül milyen fokozatokat, kategóriákat különít el. Ha lennének ilyen fogódzók, engem – sokaktól eltérően – nem zavarna az, hogy Hitler egy könyvben szerepel Németh Lászlóval és Csoóri Sándorral, hiszen el tudok képzelni olyan antiszemitizmus-felfogást, amely révén ez lehetséges, s amelyen belül a fenti személyiségek között természetesen disztinkválni kell. A bevezető tanulmány fejezetekre oszlik, de ezek is inkább mozaikok egymás mellé tételének tűnnek, mint a témát logikailag elrendezni kívánó tagolásnak. Az iménti problémánál maradvá, a bevezető szerzője maga is hangsúlyozza, hogy „feltétlenül különbséget kell tennünk a népi írók egy részénél megfigyelhető antiliberális, antiszemita érzelmek, eszmerendszerek, illetőleg a valódi faji alapon álló, tömeggyilkos indulatokat dédelgető antiszemiták között” (XXII. old.), valamint hogy „hiba volna Csurka Istvánt, vagy a zsidók asszimilálhatóságában történelmi okokra hivatkozva kétkedő Csoóri Sándort egy kalap alá venni a Szent Koronában vagy a Hunniában zsidózó primitív antiszemitákkal” (XXVII. old.). Kíváncsian várjuk ezek után, hogy a tanulmányíró milyen elméleti alapokon állva és hogyan vezeti le ezeket a különbségeket. Ehelyett példaként azt említi, hogy egyes antiszemiták irrendenták, Csoóri és Csurka pedig nem az (engem érdekelne, hogy miért nem), majd arra helyezi a hangsúlyt, amelyben az antiszemiták „kivétel nélkül egyetértenek” (uo.): „Aczél

György... és a kozmopolita-internacionalista kommunisták... – legalábbis Romhányi Lászlók szerint” (uo.) elnemzetietlenítették az országot (uo.).

Az alábbiakban bővebben foglalkozom majd azzal, hogy Karsai az antiszemiták különbségei helyett miért a közöttük levő azonosságra helyezi a hangsúlyt (ez az egyetlen igazán érdekes probléma, amely a könyvben felvetődik). E kötetben ugyanis nemcsak az logikátlan, hogy Karsai csak Romhányiékra hivatkozik egy olyan dolog kapcsán, ami szerinte minden antiszemita sajátja. Sajnos a Kirekesztők-ben szerepeltetett írások összeválogatása is nélkülözi az elvszerűséget, és nem segít belevilágítani abba az olvasót riasztó és kimerítő szellemi sötétségbe, amely általában az antiszemita irodalmat jellemzi. Igen zavaró, hogy az idézett szerzőkről, kilétükről, szellemi arculatukról nem tudhatunk meg semmit, mert a szerkesztő csak szövegekkel ismertet meg bennünket, nem pedig életművekkel, irányzatokkal. Az összefüggések felismerését csak a szemelvények időnkénti hasonlósága, a köztük létesíthető analógiák segíthetik. Vezérfonal, szerkesztői útmutatások nélkül azonban ezek az asszociációk, áthallások ugyanúgy össze is zavarhatják a befogadót, és akadályoztatják egy differenciált szemlélet kialakításában. Példa erre Somogyi István: A szabadkőművesség igazi arca című írásának szerepeltetése a kiadványban. Ismeretes – az előszóban Karsai szót is ejt róla –, hogy a szabadkőművesek „nemzetközi összeesküvésének” emlegetése gyakran együtt jár a zsidógyűlölettel. Igen ám, csak hogy Somogyi ultrareakciós fejtegetéseiben egyszer sem szerepel a „zsidó” szó, pedig 1929-ben még nyugodtan szidhatta volna őket, célozgatás nélkül is!

Találhatunk azonban a kötetben olyan 1945 után íródott cikkeket is, amelyekben nemzetközi összeesküvésről (171., 179. old.), nemzetközi, kozmopolita csöcselékről (163., 186. old.), idegen vezetőkről (187. old.) esik szó, vagy amelyben a cikkíró a II. világhábo-

rús magyar szerepvállalást szerencsémossdatja (167. old.), de a fenti esetekben csak ott lehetünk kellően biztosak abban, hogy antiszemitizmussal van dolgunk, ahol Csurka a szerző, hiszen ő más írásaiban többször is nyíltan és elenségesen használja a „zsidó” kifejezést. A nyíltan antiszemita írárok megléte kellő támpont ahhoz, hogy ugyanazon szerző más művei esetében bizonyos kódszavak előfordulása (idegen, nemzetközi stb.) alapján – egy jó antiszemitizmus-readerben! – felállítsuk azt az erős hipotézist, miszerint látensen ezek is antiszemita produktumok. E hipotézist erősíthetik a nyíltan antiszemita és a kriptantiszemitának vélt írásművek szemlélete közt feltárt összefüggések. Feltevésünket ekkor sem bizonyítottuk teljesen (ez társadalomtudományokban nem is igen lehetséges), de kellően alátámasztottuk. A distinkciók megtétele itt is szükséges, hiszen összefüggések csak különböző dolgok között létezhetnek (önmagával semmi sem függhet össze). Ha erről megfeledkezünk, csak összemossuk a dolgokat. Gyengébb (bár szintén jogosult) a hipotézisünk abban az esetben, ha egy „nemzetközi összeesküvést” emlegető cikket azért minősítünk antiszemitának, mert egy nyíltan zsidóellenes megnyilatkozásoknak is főrumot adó, szélsőjobboldali lapban láttott napvilágot. De miért kényszerülünk ennyi aggályos distinkcióra az antiszemitákkal szemben, akik nemigen skrupulózusak? Aki bennfentes a népi–urbánus ellentét füledt viszonyaiban, az jól eligazodik abban a képes beszédben, amely a kádárizmusban, a sajtószabadság hiánya idején alakult ki A rendszerváltás óta az antiszemiták továbbra is egy virágnyelv használatára kényszerülnek, mert különben – lásd a Hunnia és a Szent Korona esetét – büntetőjogi retorzióktól kell tartaniuk. A látens antiszemitizmus kimutatása ezért nem könnyű feladat, és jogi fórumok előtt sokszor nem is lehetséges. Tudományos művekre nézve, mint azt fentebb láttuk, viszont nincs ennyire szigorú bizonyítási teher. Azoknak a módszereknek azon-

ban, amelyekkel egy közlemény rejtett antiszemita tartalmát feltárjuk, mindenki által ellenőrizhető érvekre kell támaszkodniuk, és nem alapozhatók csupán a beavatottak háttértudására. Egy, az antiszemitizmussal foglalkozó ismeretterjesztő könyv nem szólhat csak azoknak, akik már ügyis tudják, amit tudnak, hiszen így funkcióját veszti. Azt a „szürke tömeget” kell megcéloznia, amely nem ismeri, nem érti a mai antiszemiták analógiákkal, allegóriákkal operáló beszédét. Ezt azonban csak világos okfejtésekkel lehet érthetővé tenni, „ellenanalógiákkal” és „kontraallegóriákkal” nem.

Éppen ezekre az ellenanalógiákra épül ugyanakkor ennek a máskülönböző koncepciótlan kötetnek a szinte egyedüli mondanivalója, amelyet a szerkesztő Radnóti Sándor kritikájára válaszulva utólag fejt ki a Magyar Hírlap 1992. XII. 19-i számában. Radnóti azért róttta meg Karsait, mert differenciálatlanul egy kalap alá veszi Hitlert és Csoórit, illetve az antiszemitizmus különböző típusait. A megtámadott fél először is tagadja, hogy „van szalonképes és van szalonképtelen antiszemitizmus”, majd felteszi a szinte alapvető kérdést: „mi a közös ezekben az antiszemitizmusokban?” Válaszként előbb egyik olvasóját idézi, aki szerint „a rubeola, a skarlát, a számarkőhőgés és a kanyaró egymástól ugyan igencsak különböző betegségek, az orvostudomány mégis a ‘fertőző gyermekbetegségek’ címszó alatt tárgyalja ezeket.” A továbbiakban Karsai úgy érvel, hogy az antiszemitizmus „legkisebb közös többszöröse” a „kirekesztő” szándék. Annak hangoztatása, hogy a zsidó más, idegen, nem asszimilálható, aki képtelen a nemzet sorskérdéseit átérzeni. Végül azt javasolja bírálóinak, hogy „takarják le a könyvben szereplő cikkek, beszédek szerzőinek nevét”, mert így a szövegekre vonatkozó értéktételeket „nem zavarhatja meg szerzőik igencsak eltérő életútja és némelyek esetében életművük vitathatatlan értékei.” Ez utóbbi érvelést erősíti Karsai szerint, hogy Streicher, a náci háborús bűnös a

nürnbergi perben Luther antiszemita megnyilvánulásait használta hivatkozási alapul. Luther ezért nem kakukktojás, hanem kígyótojás a Hitlerig vezető sorban.

Karsai utólagos magyarázata annyit eloszlat a könyvét uraló homályból, hogy az antiszemitizmus meghatározásához a kirekesztés ismervét használja. Ezzel nem is lenne különösebb bajom, bár a modern etnpszociológia eredményeinek ismeretében az asszimiláció abszolútizálását nem tartom szerencsésnek.⁶ Jóval problematikusabbnak érzem azt, hogy a fenti gondolatmenetből úgy tűnik: Karsai tudatosan mossa össze a különböző antiszemitizmusokat, mert attól tart, hogy a „szalonképes” antiszemita (Luther, Széchenyi) tekintélyével a „szalonképtelenek” is legitimálhatják magukat.

Ha eddig gondolatlansága miatt kritizáltam a Kirekesztők-et, most el kell ismernem: ez rendkívül kínos, de megkerülhetetlen kérdés. Csak egy a bökkenő: hogy ez nem tudományos, hanem politikai probléma. Természetesen ezt is meg kell vizsgálni, hiszen az antiszemitizmus nem elég értékmentesen kutatni – harcolni is kell ellene. A kétféle tevékenység logikáját azonban éppen azért kell elkülöníteni, hogy adott esetben eredményesen szintetizálhassuk, integrálhassuk őket (összekeverésük helyett). Éppen azért kell törekednünk az antiszemitizmus differenciált megértésére, hogy differenciált (a büntetőjogtól a kritikus párbeszédig terjedő) eszköztárat alkalmazhassunk a betegség kezelésére. Nem elég azt konstatálni, hogy a páciens fertőző beteg, hiszen szómágiával nem küzdhetünk a kór ellen. Differenciáldiagnosztikai ismeretekre is szükség van, mivel a rubeolának, a skarlátnak stb. más-más az ellenszere. Abbahagyom a fertőzéssel való példálózást, mert éppen az antiszemitizmus történetének ismeretében baljós asszociációkat ébreszt bennem, ha embercsoportokat kórokozóknak minősítenek. Inkább Szabó István Bizalom című filmjét idézem fel, amely megrendítő önvizsgálat-

tal, belülről világítja meg: a náciizmus üldözötteinek, a zsidóüldözéstől rettegőknek nem szabad arra törekedniük, hogy megkontrázzák ellenfeleik logikáját.

Úgy vélem: Karsai tollát öntudatlan, görcsös félelmek, feldolgozatlan identitászavarok vezetik, amikor attól tart, hogy ha a mérsékelt antiszemitákat beengedjük a szalonba, akkor a többi vendéget is megfertőzhetik, hiszen álláspontjuk végsősoron a gyilkosok „malára hajtja a vizet”. A félelmek, az identitászavarok természetesek (egyetlen magyar zsidó sem lehet mentes tőlük, így én sem), de öntudatlan és feldolgozatlan mivoltuk már nem az. Mindenkinek magánügye, hogy hogyan próbál ezen változtatni, de ha egy társadalomkutató nem ébred rá e probléma fontosságára, akkor – Gerő Andrást idézve – tárgyának kezelője helyett annak foglya marad. Azt hiszem, Karsaival is ez történik, amikor a tudományt csak legitimációs bázisként használja egy olyan munkához, amelyet politikai publicisztaként esetleg jóval világosabban, átgondoltabban írhatott volna meg. (Más, az antiszemitizmussal foglalkozó esztétörténeti tanulmányai⁷ is nélkülözik azt az elemzőkészséget, amely eseménytörténeti írásainak, illetve legjobban megírt ideológiatörténeti publikációjának: A Marx és Engels a nemzeti kérdésről-nek is érénye. A bennünket személyesen is érintő ideológiai problémákat azért is nehezebb megfogni, mint az adatokat, dokumentumokat vagy a minket „hidegen hagyó” esztétörténeti kérdéseket, mert ehhez nemcsak kellő filozófiai tájékozottság szükséges, hanem az is, hogy az elemző tisztázza saját viszonyát az egyes társadalmi problémákhoz, csoportokhoz, és ennek alapján megpróbálja magát elhelyezni korában, társadalmában.)

Ismétlem: a „megítélő tudat aljassága” szólna belőlem, ha ebben a kérdésben tanácsokat osztogatnék Karsai Lászlónak, hiszen én is sokszor hasonló cipőben járok. Csak kívánni tudom neki, hogy valahogy próbálkozzon meg e

gyötrő dilemmáknak, ha nem is a megoldásával, de legalábbis a kezelésével. Ebben az esetben már a Kirekesztők megjelenését követően beígért Befogadók című kötettel is enyhítheti kritikusa(i) csalódását. Annál is inkább, mert Bibótól tudjuk: az antiszemitizmus visszaszorítása során nem elég valami ellen harcolni; sokkal fontosabb feladat a pozitív, építő célok kitűzése.

Jegyzetek

1. Karsai általam legjobbnak tartott művei: A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945. Út a cigány Holocausthoz. Cserépfalvi, 1992. illetve Marx és Engels a nemzeti kérdésről. Magyar Filozófiai Szemle, 1980/3. sz.
2. Pl.: Claussen, Detlev : Von Judenhaß zum

Antisemitismus. Hermann Luchterhand Verlag, 1987.

3. Példa ilyen jellegű tankönyvre: Teaching about the Holocaust and Genocide. (The Human Rights Series.) The State University of New York, é. n.
4. Pl.: Tagnieff, Pierre-André: Les Protocoles des Sages de Sion I–II. berg international, Paris, 1992.
5. Ilyen pl. a műfaj egyik klasszikusa: Katz, Jacob: From Prejudice to Destruction. Anti-Semitism, 1700–1933. Harvard University Press. Cambridge, Mass., 1980., 1982.
6. Erről lásd: Gerő András: Liberálisok, antiszemiták és zsidók a modern Magyarország születésekor. In: Zsidóság, identitás, történelem. T-Twins, 1992. 9–23. old.
7. Pl. A Shoah a magyar sajtóban (1989–1991). In: Zsidóság, identitás, történelem. 59–85. old., ill.: Turultojás. Hiány. 1992. november 3–6. old.

A normális – mint kivételes jelenség?

Befogadók. Írások az antiszemitizmus ellen 1882–1993.

Válogatta és a bevezető tanulmányt írta: Karsai László.

Aura Kiadó. Budapest, 1993.

Annak idején már a Kirekesztők előszavában Mészöly Miklós megfogalmazta azt a finom utalásszerű kritikát, amely korrekcióra hívott fel „Ez a könyv... reménykeltően csonka, mert szinte maga hívja ki és követeli – az ellen válogatást.” Időközben a kötet összeállítóját súlyos szakmai kritikák érték (a szélsőjobb részéről politikai támadások is). Az ez évi könyvhétre azután megjelent – Befogadók címmel – a kiadó által is már korábban beharangozott ellenválogatás. A nyomda ördögének köszönhetően most módom nyílik arra, hogy ugyanazon folyóiratszám hasábjain igyekezzem eldönteni: sikerül-e Karsainak kiköszörlnie a csorbát?

Nos, ha kezünkbe vesszük a könyvet, már a tartalomjegyzékben felfigyelhetünk arra, hogy a kötetet ezúttal névmutató zárja (Molnár Judit munkája) a

közölt szerzők életútjának rövid ismertetésével. Nyilvánvaló az is, hogy a szerző komoly erőfeszítéseket tett előző munkája leggyengébb részének, a bevezető tanulmánynak a korrigálására. Ez ugyanakkor máris felveti azt a problémát: önálló művet tartunk-e a kezünkben vagy az előző hibajegyzékét?

Számos jelét tapasztalhatjuk annak, hogy Karsai igyekszik elhatárolódni Kirekesztők-beli sommás megállapításaitól, differenciálatlan értékeléseitől (utalhatunk itt a Széchenyiről, Bajcsy-Zsilinszkyról, illetve a vallásos antiszemitizmus ókori, középkori gyökereiről szóló fejtegetésekre). Definíciót ad az antiszemitizmus fogalmáról, s árnyalni próbálja történelmi korszakainak elemzését is

A Kirekesztők koncepciótlanságával szemben előrelépést jelent az, hogy a bevezetőben – a korábbi hibák kijavításán túlmenően – már kirajzolódnak határozott gondolatok is, amelyeket lehet méltatni vagy bírálni. Ezekről összefoglalóan megállapíthatjuk: a szerző kidolgoz gólhelyzeteket, de azután ki is hagyja őket. Érdekes és ígéretes felismerésnek tartom például a következőt: „A zsidóság az elmúlt évezredekben a diaszpórában kisebbség, szétszórt, fegyvertelen kisebbség volt. Ha meg akarjuk